

AZERBAIJAN'DA İNANÇ TURİZMİNİN MEVCUT DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİNE YÖNELİK NİTEL BİR ARAŞTIRMA***THE EVALUATION OF THE CURRENT SITUATION OF RELIGIOUS TOURISM IN AZERBAIJAN: A QUALITATIVE RESEARCH**

Hicran RZAZADE
AZERBAIJAN

E-mail: hicri.rza@hotmail.com

Özlem GUZEL

Rüya EHTİYAR

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
<p>Anahtar Kelimeler: İnanç, İnanç Turizmi, Azerbaycan ve Turizm.</p>	<p>İnsanoğlu, var olduğu günden bugüne kadar “nasıl var olduğu, kim olduğu ve nasıl yaratıldığı” sorularına yanıt aramıştır ve yanıtlarına onu götüreceği noktalarla doğru seyahatler yapmıştır. Kutsal mekanlara yapılan inanç temelli seyahatler, tarihin en eski dönemlerinden beri öncelikli seyahat motivasyonu bağlamında ortaya çıkmıştır ve bu seyahatler hala günümüzde önemini korumaktadır. Azerbaycan, turizm geçmişi çok uzun olmayan, kıyı-deniz turizmi ile kaplıca turizminin yaygın olarak kullanıldığı ancak çok çeşitli kültürel değerlere de sahip olan bir destinasyondur. Araştırmada, Azerbaycan’ın inanç turizmi potansiyeli ve pazarlamadaki yeterliliği değerlendirilerek, uluslararası turizm hareketliliğini sağlayacak yeterli turizm potansiyeline sahip olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yaklaşımından yararlanılmıştır. Böylece Azerbaycan turizm paydaşlarının görüşlerinin derinlemesine incelenebileceği ve inanç turizmi potansiyeline ve pazarlanmasına ilişkin ayrıntılı verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir. Nitel yaklaşım çerçevesinde veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme; veri analiz yöntemi olarak da betimsel analizinden yararlanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre kamu, turizm sektörü yöneticilerine ve paydaşlara Azerbaycan’ın inanç turizmine yönelik yapılabilecekler konusunda öneriler sunulmuştur.</p>
<p>DOI: 10.26809/joa.2018548654</p>	

ARTICLE INFO	ABSTRACT
<p>Keywords: Faith, Religion Tourism, Azerbaijan and Tourism.</p>	<p>Mankind has searched for answers to the questions such as “who I am, how I was created, and how the World was created” since he existed and made trips through the destination that would take him to his answers. Faith-based travels to sacred places has emerged in the context of priority travel motivation since the earliest periods of history and these travels still remain important today. Azerbaijan is a destination that has not had too long tourism history, with coastal-sea tourism and spa tourism being widely used but also having various cultural values. In this</p>

*Bu çalışma 15-16 Kasım 2018 tarihlerinde Bakı/AZERBAIJAN’da düzenlenen “Kültürel Paradigmalar ve Yenilenen Azerbaycan” konulu Uluslararası Konferansta sunulmuş aynı isimli bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

DOI:

10.26809/joa.2018548654

research, it is aimed to determine whether Azerbaijan has sufficient tourism potential to provide international tourism mobility by evaluating the potential of religious tourism and its marketing potential. Qualitative research approach was done in the research. The interviews it was performed with tourism stakeholders in the region. Suggestions will be presented in context of the religious tourism marketing in Azerbaijan according to the results.

1. GİRİŞ

Kavram olarak din, kültür, yaşam, tarihsel olaylar ve toplumun en geniş şekilde algılanması ve yine insanların tarihteki süreçleri hakkında daha derin bir bakış açısı sağlamaktadır (Kelly, 1982: 128). Kültürün temel bir unsuru olan din, insan hayatının çeşitli unsurlarıyla bağlantılıdır ve giyim-kuşam, yeme-içme faaliyetleri, siyasi görüş, sosyal tutum, seyahat motivasyonları ve davranışlarını etkileyebilmektedir (Poria vd., 2003: 239; Mattila vd., 2001: 195; Levin, 1979: 9). İnsanların devamlı ikamet ettikleri, çalıştıkları ve her zamanki olağan ihtiyaçlarını karşıladıkları yerlerin dışına, dini inançlarını gerçekleştirmek için çekim merkezlerini görmek amacıyla yaptıkları turistik amaçlı gezilerin turizm olgusu içerisinde değerlendirilmesi “inanç turizmi” olarak tanımlanabilmektedir (Güzel, 2010: 90). Hıristiyanlık öncesi dönemlerde, Eski Mısır ve Hellen kültürlerinde inanç turizminin var olduğu bilinmektedir (Horner ve Swarbrooke, 1999: 403). İnanç turizmi eski bir turizm çeşidi olmasına rağmen, akademik çalışmalar açısından yeni keşfedilen bir araştırma alanıdır. Olsen ve Timothy’ye (2006: 21) göre inanç ziyaretleri genel olarak özel ilgi turizmine dayanmaktadır. İnanç turizmi, literatürde dini turizm, manevi turizm, hac turizmi, kültür turizmi ve kültür miras turizmi kavramlarıyla sıklıkla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Robinson ve Novelli (2005: 10), turizm aktivitelerini kitle turizmi ve niş turizm olarak iki ayırmaktadır. Ve Niş turizmi de kendi içinde kültür turizmi, doğa turizmi, şehir turizmi, kırsal turizm ve diğer turizm türleri olarak sınıflandırmaktadır. İnanç turizmi de yazarlara göre kültür turizminin altında yer almaktadır. Novelli (2005: 9) de inanç turizmini kültür turizmi kapsamında sınıflandırmaktadır.

Tala ve Padurean (2008: 246), inanç turizmi paydaşlarını “hükümetler, dini topluluklar, uluslar arası organizasyonlar, yerel toplum, yerel yetkililer ve alt yapı yöneticileri, ç ve dış tur operatörleri, transfer şirketleri, yerel turizm hizmeti sağlayıcıları, akademik çevre, diğer özel sektör paydaşları” olarak sınıflandırmaktadır. Bu sınıflandırma içinde yer alan her bir paydaş, destinasyon da inanç turizminin sağlıklı gelişimi ve tanıtımı bağlamında ortak bir vizyon geliştirerek, misyon, hedef ve stratejileri belirleyerek hareket etmelidirler. Bu bağlamda bu çalışma ile genel olarak turizm hareketlerinde yeni yükselme kaydeden Azerbaycan’ın öncelikle turizminin değerlendirilmesi ve sonrasında geniş bir inanç turizmi potansiyeline sahip olan ülkenin inanç turizmi kapsamındaki durumu değerlendirilecektir.

2. İNANÇ TURİZMİ

İnsanoğlu var olduğu ilk günden itibaren, bir dine ait olma ihtiyacı hissetmiştir. Bu yüzdendir ki, insanoğlunun Dünya üzerinde var oluş tarihine bakıldığında birçok değişik din ve inanç grupları ortaya çıkmaktadır. Böylece kutsal yerler insanoğlu tarafından kitlesel hareketler ile ziyaret edilmiştir. Bu hareketler sonucunda alternatif bir turizm olgusu yani “inanç turizmi” doğmuştur (Güzel, 2010: 90). İnanç turizmi, insanların inançları gereği dini vecibelerini yerine getirmek veya ziyaret etmek için dini açıdan önemli gördükleri kutsal yerlerde en az bir gece konaklamalarından oluşan geçici seyahatlerin ortaya çıkardığı ekonomik ve sosyal nitelikli olay ve ilişkiler bütünüdür (Karaman ve Usta, 2006: 473). İnançlardan etkilenerek bireylerin seyahat etmeleri inanç turizmi kapsamında değerlendirilir (Rinschede, 1992: 34).

İnanç Turizmi, yaklaşık 300 milyon ziyaretçiye hizmet veren ve 18 milyar dolarlık bir bütçe içeren hızla büyüyen bir turizm koludur. Ekonomik açısından hızla büyüyen inanç pazarı

seyahat ve konaklama endüstrisinin tüm alanlarını etkilemektedir. Tur operatörleri, gemi işletmeleri, oteller, toplantı organizatörleri, otobüs işletmeleri, turizm danışmanlıkları edindikleri gelirler ile hızla ilerleyen bu pazarda önde gelen isimler olmaktadır. Bu sebeple işletmeler, bu güçlü pazarı bir an önce paraya dönüştürülebilir sermayeler olarak kullanmalıdırlar (Güzel, 2010: 91-94). Karaman ve Usta'ya (2006: 482) göre, din ve turizm arasındaki ilişkinin önemini anlamak için din faktörünün turizm üzerindeki ekonomik ve sosyolojik boyutunu anlamak gerekir. Dinin turizm üzerindeki ekonomik boyutu her zaman için turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeleri cezp edememiştir. Çünkü insanlar dini inançlarının gereklerini yerine getirmek için daha fazla harcama yapmaktadırlar.

İnanç turizmi, Paris, Notre Dame'ye ziyaretlerden hac ziyaretlerine kadar pek çok farklı aktiviteyi içeren bir olgudur (Griffiths, 2011: 63). Kutsal yerleri ziyaret eden turistler, dini bir deneyim edinme ve kutsal bir ortamda bulunma arayışındadırlar (Shackley, 2002: 348). Diğer dinlere ya da mezheplere mensup olan turistler, eğitim amaçlı ya da sadece meraktan dolayı dini destinasyonları ziyaret etmektedirler (Nolan ve Nolan, 1992: 71). Güzel (2010: 93), insanları inanç turizmine yönlendiren motivasyonları şu şekilde sıralamaktadır; manevi olarak rahatlamak, din mensubu kişilerle tanışma ve buluşma isteği, dini vazifeleri yerine getirmek, insanların kendi dinlerine ait önemli merkezleri görme isteği, günahlarından kurtulmak ve arınmak, Allah'a isteklerini bildirmek.

Literatürde yer alan çalışmalar, insan hareketliliği ve manevi güdüler olarak ilgi farklılıklarına göre hacılar ve turistleri iki grup olarak ayırmaktadır. Bu iki grup arasında ki fark ise turistlerin zevk ve belli güdüler dahilinde geziler yaptıkları, hacıların ise manevi temelli güdüler ile hareket etmeleridir (Eade, 1992: 21; Collins-Kreiner, 2010: 443; Smith, 1992: 4; Turner vd., 2011: 139; Turner, 1973: 207). Eickelman ve Piscator (1996: 35-36), inanç turizmini "hacılar, gönüllü misyoner seyahatleri, dini etkinlikler dernek gezileri" olarak sınıflandırmaktadır. İnanç yerlerini ziyaret eden turistler, daha çok aile üyeleri veya organize gruplarla seyahat etme eğilimindedirler (aktaran: Thoma vd., 2014: 144). Bunun yanı sıra dini seyahatler, mevsimsellik, iklim ve hava koşullarına göre şekillenmektedir. Bremer (2005: 9260) araştırmacıları dinin ve turizmin kesişmelerini daha geniş üç yaklaşımla dikkate almaları gerekmektedir: mekansal yaklaşım (aynı mekanı paylaşan hacılar ve farklı amaçla gelen diğer turistler), tarihsel yaklaşım (dini seyahat ve turizm biçimleri arasındaki ilişki) ve kültürel yaklaşım (post modern bir dünyada modern uygulamalar olarak hac ve turizm) (aktaran: Olsen ve Timothy, 2006: 2). Bazı dini mekanlarda turizm ürünleri talebine göre sosyo-demografik farklılıklar görülebilmektedir. Örneğin, Fransa, Lourdes'da dişillikle ilişkili olan Marian tapınaklarına özellikle daha çok kadınlar, Mekke'deki hac ziyaretinde ise seyahatte cinsiyet kısıtlamaları olduğu için daha çok erkeklerin ziyaret etmektedir (Rinschede, 1992: 47).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Araştırmada nitel araştırma yaklaşımından yararlanılmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyetinde görev yapan turizm paydaşlarının görüşlerinin derinlemesine incelenebileceği ve inanç turizmine ilişkin ayrıntılı verilere ulaşılabileceği düşünülmektedir. Araştırmanın deseni durum çalışması olarak belirlenmiştir. Nitel yaklaşım çerçevesinde veri toplama tekniği olarak yarı yapılandırılmış görüşme; veri analiz yöntemi olarak da betimsel analizinden yararlanılmıştır. Görüşmeler bölgedeki 13 turizm paydaşı ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma ile Azerbaycan'da küresel turizm potansiyeli içinde inanç turizmi yeri ve önemi belirlenmeye çalışılmıştır. Öte yandan, Azerbaycan'da turizm faaliyetlerinin geçmişten günümüze ne gibi değişim gösterdiği, bu değişimin gelişimi ne şekilde etkilediği bu süreçteki karşılaşılan engeller, ele alınmaya çalışılmıştır. Araştırma kapsamında veri toplama amacıyla görüşme tekniği de kullanılmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Soru formundaki ilgili alanyazı ve uzman görüşü doğrultusunda yararlanılarak oluşturulmuştur.

3.1. Araştırmanın Örneklemi

Nitel araştırma yönteminde araştırmanın konusunu oluşturan olay ya da kişilerle ilgili derinlemesine bir inceleme yapabilmek için örneklem küçük tutulmuştur ve bu çalışmada amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 282). Amaçlı örneklemlerde araştırmacılar katılımcıları çalışma için en uygun özelliklerine göre belirler. Örneğin, katılımcılar çalışılan konu ile ilgili önceki deneyimleri ya da bu konu hakkındaki bilgileri nedeniyle seçilebilir (Başkale, 2016: 25). Buna göre araştırmanın örnekleme dahil edileceklerin Azerbaycan turizmine yön veren paydaşlardan seçilmesine özen gösterilmiştir. Olası kişiler belirlendikten sonra iletişim bilgileri kullanılarak her birine ulaşılmış ve kısa bir şekilde araştırmanın amacı ve içeriği ile araştırmacının kimliği açıklanmıştır. Görüşmelerin tamamı, gönüllülük esasına dayalı olarak araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda toplam 13 turizm paydaşı örnekleme dahil edilmiştir ve katılımcılara ilişkin bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur. Görüşme yapılan kişiler K1, K2, K3 şeklinde sıralanmış ve katılımcılara K1 ile K13 arasında kodlar verilmiştir.

3.2. Araştırma Analizi

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel analiz tercih edilmiştir. Betimsel analiz, çeşitli veri toplama teknikleri ile elde edilmiş verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre özetlenmesi ve yorumlanmasını içeren bir nitel veri analiz türüdür. Bu analiz türünde araştırmacı görüştüğü ya da gözlemiş olduğu bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmektedir. Bu analiz türünde temel amaç elde edilmiş olan bulguların okuyucuya özetlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde sunulmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242). Analiz Yıldırım ve Şimşek'in (2016: 261) belirttiği gibi dört aşamada gerçekleştirilmiştir. Öncelikle görüşme ve gözlemlerde yer alan boyutlardan hareket ederek veri analizi için bir çerçeve oluşturmuştur. Bu şekilde verilerin hangi temalar altında sunulacağı belirlenmiştir. Araştırmacılar verilerin anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilmiş, bulguları ilişkilendirilerek ve anlam kazandırmıştır. Bu şekilde bağlama ilişkin zengin bir bilgi havuzuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda araştırma yöntemine ilişkin olabildiğince ayrıntılı bilgiler verilmesi, bulguların sunumunda metinlerde yer alan ifadelerden doğrudan alıntılar sunulması ve paydaşlardan araştırmanın bulguları ile ilgili görüşlerinin alınması da inandırıcılığı artırmıştır.

Araştırmaya ilişkin nitel verilerin analizi Ok ve Erdoğan (2010: 307) tarafından önerilere dayandırılarak uyarlanan (1) çözümleme, (2) güvenilirlik analizi, (3) verilerin kodlanması, (4) tema ve kategoriler, (5) sonuçlar ve yorumlama olmak üzere beş aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin çözümlenmesi aşamasında katılımcılar ile bireysel görüşme yapılmadan önce katılımcılardan izin istenmiş ve ses kaydına alınacağı ve kimseyle paylaşılmayacağı belirtilmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 135). Bu doğrultuda görüşmeler başlamıştır, böylece araştırmacı ve katılımcılar arasında güven ortamı sağlanmaya çalışılmıştır. Görüşmeler sırasında katılımcılara yöneltilen soruların anlaşılmasında ve eksik bilgi verildiğinde gerekli açıklama yapılmış, sorulara ilişkin derinlemesine yanıt alınmaya çalışılmıştır. Katılımcılardan alınan izin doğrultusunda elde edilen görüşme verileri çözümlenerek düzenli yazı formatına aktarılmış ve 21 sayfa ham veri elde edilmiştir. Bu aşamada nitel araştırmanın iç geçerliliğini artırmak adına katılımcı teyidi yöntemi kullanılmıştır. Zira nitel çalışmalarda en önemli güvenilirlik çalışmalarından birisi yazılı dökümlerin katılımcılar tarafından incelendiği katılımcı teyididir (Güneri, 2018: 73). Nitel araştırma için gerçekleştirilen bireysel görüşmeler 2017 yılının Ekim ve Aralık ayları arasında gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin süresi yaklaşık 45 dakika sürmüştür. Görüşmelerde alınan ses kayıtları yazılı hale getirilmiş, ardından kayıtlar tekrar dinlenilerek yazılı metin ile karşılaştırılmış ve metinlerin doğrulanmıştır. Yapılan görüşmelerle elde edilen verilerin belirli

bir doygunluğa ulaştığı ve anlatıların tekrarlanmaya başladığı anlaşıldığından katılımcı sayısına son verilmiştir. İkinci aşama nitel verilerin güvenilirliğini analiz aşamasında nitel araştırmanın iç tutarlılığını artırmak için tutarlılık incelemesi tekniğinden yararlanılmıştır. Bu tekniğin amacı araştırmaya dışarıdan bir gözle bakılması ve araştırmacının etkinliklerini baştan sonra tutarlı bir biçimde gerçekleştirip gerçekleştirilmediğinin ortaya konmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 245). Hazırlanan görüşme soruları iki farklı araştırmacı tarafından tekrar incelenmiştir ve bir taslak hazırlanmıştır. Hazırlanan taslak soru formu konu ile deneyimi olan ve halen üniversitelerin turizm rehberliği bölümünde öğretim üyesi olan bir uzmanın görüşüne sunulmuş ve önerileri doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Görüşme formu iki grup sorudan oluşmaktadır. Birinci grupta Azerbaycan turizminin genel yapısına ilişkin sorular, ikinci bölümde ise inanç turizminin potansiyeli hakkında bilgi toplanmasını amaçlayan sorular yer almaktadır. Üçüncü ve dördüncü aşama da verilerin kodlanmasında benzer anlatımlar Yıldırım ve Şimşek (2016: 276) belirttiği gibi daha önce belirlenen temalar çerçevesinde, verileri kendi bağlamından ayırmadan alıntılar araştırmacılar tarafından gruplanılarak, karşılaştırılmıştır. Araştırmacıların alıntı gruplandırmaları arasında benzerlik ve tutarlılık sağlanıncaya kadar çalışma çözümlenmesi devam ettirilmiştir ve uzlaşmaya varılmıştır. Beşinci aşama olan sonuçlar ver yorumlar aşamasında ise nitel araştırmanın iç geçerliliğini artırmak için uzman incelemesi tekniği kullanılmıştır. Bu aşamada araştırmacılar turizm fakültesi turizm rehberliği bölümünde öğretim üyesi olan bir uzmanın görüşüne sunulmuş ve ulaşılan sonuçları kendi düşünce tarzı ve yaklaşımı çerçevesinde paylaşılmıştır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 285). Uzmanın alınan geri bildirimler araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğine katkıda bulunmuştur.

3.3. Araştırma Alanı: AZERBAIJAN

Azerbaycan, zengin tarihi, kültürel ve doğal mirası ile dünyanın dört bir yanından ziyaretçi çekmektedir. Ayrıca ülke içinde var olan maden suyu kaynaklarından tarihi geçmişine kadar zengin doğal ve kültürel yapısı ile ülke içinde kongre, sağlık, av, doğa, kültür turizmi turizm çeşitleri yapılmaktadır. Azerbaycan'da 80 yıldan beri turizm çalışmaları yapılmaktadır (Alakbarova, 2012: 11) ve 1932 yılından itibaren turizm hareketlerinin başladığı görülmektedir. O dönemde Bakü'de "Proleter Turizm ve Seyahat için Gönüllü Toplum" turizm örgütü bulunmaktaydı. Bu örgütün amacı yerel toplulukların turizm faaliyetlerine katılımı sağlamaktı (Mammadov ve Rahimov, 2009: 7). Kalkınma planı doğrultusunda 2002 yılından bu yana Azerbaycan'da yeni ve modern tesislerde başarılar elde edilmiş ve ülkenin turizm alanlarında girişimlerde bulunulmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Komitesi'nden elde edilen bilgiye göre 2017 yılında Azerbaycan'a 2.691.998 turist gelmiştir (www.mct.gov.az, 07.04.2018). Azerbaycan Dünya'nın en çok dini hoşgörüyü sahip ülkelerinden birisidir. Bu durum, bütün dini, kamu ve devlet yönetimleri tarafından teyit edilmiştir. Papa II. İohan Pavel Azerbaycan'daki farklı Dünya dinleri kurumlarının barış içinde bir arada bulunmasının hoşgörü ve karşılıklı anlaşma sayesinde mümkün olduğunu ve bu başarının ülke için gurur sebebi olduğunu belirtmiştir (www.azpromo.az, 12.09.2017). Azerbaycan'ın İslam dünyasında yeri dört yol (kavşak) şeklindedir. İslami kimlikler ve İslami çeşitlilikler olarak: İran Şii'leri, Türk, Dağıstan ve Araplar vardır. Sovyet Birliğinin dağılması dini duygu ve uygulamaların gelişmesine, farklı dinlerin, kültürlerin ve soyların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çeşitliliklerin birleşimi Azerbaycan'ın coğrafyası ve tarihi gelişiminde önemli ölçüde bölgesel değişikliklere sebep olmaktadır (Kotecha, 2006: 1). 2018 senesinde BakuNews.az'dan edinilen bilgiye göre, 1 Eylül 2009 yılından Azerbaycan'da yapılan yeni kayıtlar sonucu olarak 793 inanç destinasyonu olduğu kaydedilmiştir. Bunlardan 715'i İslam dini, 17'si Hristiyan dini, 8'i Yahudi dini, 1'i Krishna dini, 2'si Behai dini ve 28'i diğer dinlere aittir. Azerbaycan'da toplamda 2250 cami, 14 kilise ve 7 sinagog mevcuttur (www.kabar.kg, 20.03.2018). Azerbaycan'ın dini destinasyonundan Kıldadağ Kilisesi, Kum Tapınağı, Kanzasar Tapınağı, 116 Bakü Camisi, Muhammed İbn Ebu Bekir, Nizameddin Camisi, Tuba Şah Camisi,

Ateşgah, Ganja Cuma Camisi, İlisuCome Camisi, Balakan Cuma Camisi, Bibiheybat Türbesi ve Camisi vb. dini yapıları en çok ziyaret edilen inanç turizmi merkezleridir.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

Betimsel olarak analizi yapılan araştırma bulgularının değerlendirilmesi öncesinde katılımcılarının demografik özelliklerine ilişkin yordamalar yapılmıştır. Tablo 1'de görüldüğü üzere toplamda 13 paydaş ile görüşme yapılmıştır. Katılımcıların tümü erkek olup, yaş aralıkları 22 ile 62 arasında değişmektedir. Katılımcıların üçü Doktora mezunu, üçü yüksek lisans mezunu iken diğerlerinin ise lisans ve lise düzeyinde mezun oldukları görülmüştür. Katılımcıların meslekleri değerlendirilmediğinde ise katılımcıların acente çalışanları, din görevlileri, öğretim üyeleri, turizm Bakanlığı yetkilileri ve esnaf oldukları görülmektedir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Demografik Özellikler

No	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	Meslek
K1	Erkek	22	Lisans	Rehber-Acenteci
K2	Erkek	25	Yüksek Lisans	Acente Yöneticisi
K3	Erkek	43	Lisans	Acenteci
K4	Erkek	25	Lisans	Turizmci
K5	Erkek	36	Yüksek Lisans	Turizm Bakanlığı Yetkilisi
K6	Erkek	47	Lisans	Din Görevlisi
K7	Erkek	41	Lisans	Din Görevlisi
K8	Erkek	39	Lise	Esnaf
K9	Erkek	57	Yüksek Lisans	Öğretim Üyesi
K10	Erkek	34	Doktora	Turizm Bakanlığı Yetkilisi
K11	Erkek	52	Lisans	Din Görevlisi
K12	Erkek	54	Doktora	Öğretim Üyesi
K13	Erkek	62	Doktora	Öğretim Üyesi

Araştırma kapsamında öncelikle katılımcıların genel olarak Azerbaycan turizmi değerlendirmeleri istenmiştir. Bu soru bağlamında elde edilen bulguların gruplandırılması tablo 1'de gösterilmektedir. Tablo'da da görüldüğü üzere bulgular "turizmin önemi, turizm potansiyeli, turist profili, turizm türleri, turizm politikaları, turizm gelişimi ve turizmden beklenti olarak" gruplandırılmıştır. Turizmin önemi bağlamında turizm paydaşları turizm sektörünün gelişiminin diğer sektörleri destekleyeceğini, turizmin bu bağlamda ülkeye ekonomik bir katkı sağlayacağını ve istihdam yaratacağı görüşündedirler. Turizm potansiyeli olarak Azerbaycan değerlendirildiğinde ise Azerbaycan'ın sahip olduğu iklimin, coğrafi güzelliklerin, milli parkların, kültürel zenginliklerin, ipek yolu ve demir yolunun önemli içerikler olduğu bulguları ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda paydaşlar genel olarak Azerbaycan turizminin gelişimi için çok boyutlu donanımların ve içeriklerin olduğunun farkındadırlar. Turist profili gruplandırması ise Azerbaycan'a oldukça geniş bir yelpazeden turistlerin geldiklerini göstermektedir. Ancak literatürde taraması bağlamında elde edilen turist rakamlarının düşük olması ise bu bağlamda düşündürücü bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer önemli bir gruplandırma ise paydaşların gözünde Azerbaycan'da yapılabilecek turizm türleri olmuştur. Paydaşlardan elde edilen veriler göstermektedir ki Azerbaycan da "kültür turizmi, doğa turizmi, sağlık turizmi, flora-fauna turizmi, kış turizmi, kitle turizmi, nostalji turizmi, etnik turizm, gastronomi turizmi, ekoturizm" olmak üzere zengin turizm türlerinin yapılabileceği görülmektedir. Turizm politikaları bağlamında sevindirici adımların atıldığı görülmektedir. Turizm politikaları bağlamında Azerbaycan'da turistlere vize kolaylığı sağlandığı, turizm stratejilerinin ve hedeflerinin belirlenmeye çalışıldığı, yol haritasının çizildiği, turizm konseyi kurulunun oluşturulduğu görülmektedir.

Turizm gelişimi kapsamında ise paydaşlar yerel halkın turizm ve kararlara katılımın sağlanması gerektiğini, özel ve kamu sektörünün yeterli desteği sağlaması gerektiğini, zincir otellerin yatırım yapmaya başladıklarını, kalkınma planlarının oluşturulduğunu, turist memnuniyetinin gözlemlenebildiğini ve turist artışlarının gerçekleştiğini belirtmişlerdir. Genel olarak paydaşların turizmden beklentileri ise yerel halkın turizme dahil edilmesi ve yerel halka istihdam yaratılması, yerel halkın kararlara katılımının sağlanması, resmi otoritelerin ilgisizliğinin azaltılması, turizm paydaşlarının desteğinin artırılması ve kültür alışverişinin gerçekleşmesi olarak sıralanmıştır.

Tablo 2. Genel Olarak Azerbaycan'da Turizm Değerlendirmesi

Turizmin önemi	<ul style="list-style-type: none">✓ Turizm sektörünün gelişimi✓ Turizmin ekonomik katkısı✓ İstihdam etkisi	<p>“Uzun süre boyunca ülkemiz petrolden gelir elde ediyordu, o dönemlerde de turizme önem veriliyordu ancak turizmin anlamı önceki senelerdeki gibi değildi. Petrolün fiyatının düşmesi, manatın değerinin düşmesi gibi olaylardan sonra turizmin önemine daha da dikkat arttı. Uzun süredir petrol dışı sektörlerin gelişmesi ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır ve bu önemli sektörlerden biri turizmdir. Bu çalışmalarda artık devlet karşısına bir hedef koyarak petrole bağlılığın azalması ve diğer sektörlerin gelişmesi yönünde faaliyetlerin yapılmasını sağlanmaktadır. İstatistiklere göre bu hedefler sayesinde ülkede turistlerin sayısında artış görülmektedir.” K10</p> <p>“Turizm, ülkemizin iktisadi, sosyal, kültürel hayatında ve istihdamda büyük rol oynamaktadır. İktisadi bir önem taşıyan bir sektördür.” K10</p>
Turizm Potansiyeli	<ul style="list-style-type: none">✓ İklim✓ Coğrafi güzellikler✓ Milli parklar✓ Kültürel zenginlikler✓ Fauna✓ İpek yolu✓ Demir yolu	<p>“Azerbaycan'ı gelecekte turizmle ilgili büyük ve önemli perspektifler bekliyor. Azerbaycan'da son dönemlerde gelişmeye başlamıştır ama tüm bölgelerde turizm alanları mevcuttur. Örneğin, Gabala, Qax, Daşkesen, Guba ve b. bölgelerde güzel turizm merkezleri vardır. Ama gelecekte turizmi daha da çok geliştirmek mümkündür. Fikrimce eğer turizm güzel gelişirse Azerbaycan dünyanın en güzel turizm destinasyonlarından birisi olacaktır. Azerbaycan'ın havası da temizdir, iklimi ılımandır, yaz dönemi için fazla sıcak değil, gerekirse daha serin yerlere bile gidilebilir.” K09</p> <p>“Ülkemizin doğası, manzarası, flora, faunası, iklimi çeşitliliği, milli parklarımız, dağlarımız, çaylarımız, İpek yolunun üzerinde olmamız Bakü- Tiflis-Kars demir yolunun olması gibi çok önemli turizm unsurlarımız var.” K13</p> <p>“Devlet çapında olan davetlerde, uluslar arası kongrelerde gelen yabancılar burayı ziyarete geliyorlar. Tabi ki onlara bilgi veriliyor onlar da ilgilenip ziyaret ediyorlar. Müslüman ve diğer ülke vatandaşları da Cami' ye geliyorlar. Son 2-3 senede daha çok turist geliyor. Farklı konsolosluklardan da gelenler oluyor. Resmi faaliyet olmasa da Kuveyt'den ziyaret etmek ve tanışlık için getirilen Müslümanlar olmuştur.” K3</p>
Turist Profili	<ul style="list-style-type: none">✓ Arap ülkeleri✓ Rusya✓ Avrupa✓ Amerika✓ Uzakdoğu	<p>“Ülkeye Arap ülkelerinden, Türkiye'den, İran'dan gelen turistler çoğunluktadır.” K8</p> <p>“Azerbaycan her zaman Avrupa ülkelerinin ilgisini çekmiştir. Ayrıca Azerbaycan'a Amerika, İngiltere, Fransa, Japonya, Kore, Hindistan, İran, Türkiye ülkelerinden gelen çok turistler vardır.” K9</p> <p>“Azerbaycan daha çok Rusya ve Arap ülkeleri pazarını hedef almaktadır. Aslında Arap ülkelerinin daha çok ilgisini çeken ülkemizde hem helal yeme içme sisteminin olması, hem de Avrupa ülkelerine yönelik kültürün bulunmasıdır.</p>

		<p>Bu sebeplerden toplu şekilde Arap ülkelerinden turist akımı görülmektedir.” K12</p> <p>“İran ve Arap ülkelerini hedef pazarlarımız. Katar, Dubai, Birleşik Arap Devletleri gibi ülkelerden turistler gelmektedirler. Genel olarak dilleri anlaşılan ülkeler olarak Türkiye, Rusya hedef alınmaktadır. Gürcistan da komşu ülke olarak hedeflenmektedir.” K13</p> <p>“Farklı ülkelerden turistlerin geldiğini görüyoruz; Amerika, İngiltere, Fransa, Türkiye, İngiltere, Çin vb.” K3</p> <p>“Azerbaycan’a şuan 2017 dönemi için Arap turistlerin akını yaptığını söyleye bilirim. Ama genel olarak Kafkas ülkelerinden gelen turistler de vardır.” K4</p> <p>“Turizm türlerinden kitle turizm daha iyi gelişmiştir Azerbaycan’da.” K5</p> <p>“Azerbaycan’a daha çok turistler komşu ülkelerden gelmektedir. Daha çok Rus pazarına yönelik çalışmalar yapılıyor. Genel olarak İran körfezinden, Avrupa’dan gelen turistlerin sayısında fazlalaşma var. En büyük turizm pazarı genel olarak bizim için Rusya’dır. Siyasi olaylardan dolayı tabi ki turizm etkilenmektedir, aynı şekilde Türkiye’de de siyasi olaylardan dolayı Rusya pazarına yönelik turizmde çalkantılar yaşandı.” K5</p> <p>“İsrail’den, Avrupa’dan, Rusya’dan gelen turistler vardır. Hatta bazen Sinagoga farklı dini inancı olan turistler de geliyor.” K7</p> <p>“Azerbaycan’ın malum bölgelerinde turizm yerleri yapılmıştır. Doğal olarak her bir Azerbaycanlı gibi ben de düşünüyorum ki Azerbaycan’da turizmin geleceği vardır.” K3</p>
Turizm Türleri	<ul style="list-style-type: none">✓ Kültür turizmi✓ Doğa turizmi✓ Sağlık turizmi✓ Flora-fauna turizmi✓ Kış turizmi✓ Kitle turizmi✓ Nostalji turizmi✓ Etnik turizm✓ Gastronomi turizmi✓ Ekoturizm	<p>“Ülke içinde farklı şehirlere gezi turları düzenleniyor. Guba, Gabala, Haçmaz taraflarına turistler için kültür gezileri düzenleniyor. Turistlerin bu yerlere ilgileri yüksektir.” K8</p> <p>“Azerbaycan turizm için çok elverişlidir, doğanın yarattığı mucizevi yerler, eskiye dayalı tarihi abideler, binalar var. Bunlardan en değerli, önemli olanı Fuzuli şehri çok eskiden 300-400 bin yıl önceye ait yaşam alanı olmuştur. Yaşam alanı olarak bulunan yerin ismi “Azıx Mağarası” olarak geçiyor. Arkeolojik bulgulara göre eski ilk insanlar buralarda yaşamışlar. Azerbaycan’ın güzel iklimi malik bir ülke ve 9 iklim kuşağını kapsıyor. Güzel doğası, manzarası, tatlı su havzaları, güzel pınarları, çayları, ormanları, dağları, yamaçları, gül çiçek dolu alanları genel olarak sefalı yerleri çoktur. Azerbaycan’da sağlık için termal sular da mevcuttur. Böyle sular daha çok Laçın ve Kelbecer bölgelerinde mevcuttur ki bu yerlere göre şuan o topraklarımız işgal edilmiştir. O yerlerde mineral sular, mide bağırsak, böbrekler, deri hastalıkları ve birçok hastalıkları tedavisi için yararlı olan pınarlar vardı. Naftalan çamuru var doğal olarak derinliklerden çıkıyor ve deri hatsallıkları veya deri yenilenmesi için çok faydalıdır Aynı zamanda sağlık için önemli olan bitkiler de mevcuttur ki yeşillik olarak, demleyerek veya pişirerek yenilmesi gerekiyor. Bunun dışında bazı tedavi için yararlı olan meyveler de vardır ki onlar ormanlarda doğal şekilde, yabani olarak yetişiyor. Bu açıdan Azerbaycan çok zengin fauna ve flora sahne bir ülkedir. Dağ turizmi önemsenmektedir. Tuz Dağına astım hastalığı için tedaviye geliyorlar.” K9</p>

		<p>“Azerbaycan daha çok kültür turizmi yönünde uzun süre ilerlemiştir, sağlık turizmi yönünde özellikle yurtdışından Naftalan kili için fazlasıyla turistler gelmektedir ve bundan başka bazı sıcak su merkezlerimiz mevcuttur. Son dönemlerde kitle turizmi yönünde bir çok başarılarımız var. Kış turizmi merkezi açıldı, artık biz kış eğlenceleri, kış tatilleri yapmak isteyen turistleri de buraya çekmeye hazırız. Şah dağı ve onun benzeri olan Tufan dağı yeni bir merkez açıldı. Artık kış turizminde de ilerledik.” K10</p> <p>“Yahudiler şekilde normal turistik gezi için geliyorlar. Onlar Kuzey tarafında yaşayan Dağ Yahudilerini ve orada ecdatlarının yaşadığı yerleri ziyaret etmek için geliyorlar. Nostalji turizmi amacı ile gelmiş bulunuyorlar.” K10</p> <p>“Cumhurbaşkanının teşebbüsü ile sağlık turizmi son zamanlarda hızla gelişmektedir. Naftalan'da benzersiz olan, dünyanın hiçbir ülkesinde mevcut olmayan tedavi önemi taşıyan petrol çeşidi vardır. Nahçıvan'da Tuz Dağı, Darı Dağ ve Gala Altı'nda termal su kaynakları var. Cumhurbaşkanlığı tarafından modern standartlara uygun konaklama yerinin yapılması kararı alındı. Kış turizmi var. Bu sayede Azerbaycan'da mevsimlik turizm kavramı kalkmış oldu. Yine kültür turizmi, eko turizmi var. Eko turizm için çok güzel millî parklarımız var ama maalesef iyi pazarlama, reklam yapılarak ortaya çıkarılamıyor. Kültür turizminde Azerbaycan'da yaşayan etnik, az sayılı halkların yaşam tarzları, mutfak kültürleri vs. öğreniliyor. Azerbaycan'da hiçbir yerde olmayan Kınalık köyünde kendilerine özgün kınalık dilinde konuşan bir kesim mevcuttur.” K12</p> <p>“Azerbaycan'da en çok gelişmiş turizm türü kongre turizmidir. Sağlık, termal turizm çok gelişmektedir ve daha da gelişeceğini düşünüyorum. Eko turizm, çiftlik turizmi mevcuttur.” K13</p> <p>“Hali hazırda turizmde yalnız otelciliğin ileride olduğunu, öne çıktığını söyleyebiliriz. Diğer turizm türlerinin gelişme durumu çok kötü durumda. Denizi turizminin daha gelişmemesini örnek getire bilirim. Turizm türlerinden dağ turizmi çok iyi gelişmiştir; Şahdağ, Gabala buna örnektir.” K4</p> <p>“Dünyada İsrail dışında sadece böyle kompakt yaşayan Yahudiler burada mevcuttur ve bu tabii ki de çok ilginçtir. Dün ben yakınlarımla Şahdağ'da kayakla kaydık, bu çok hoştu ve buralarda böyle yerlerin olması güzel. İlginç ve hoş durumlardan biri de burada dokunulmayan, doğası bozulmayan yerlerin olmasıdır. Bu doğallığı korunup saklanan yerlerdir ki başka ülkelerde böyle yerler artık bozulmuş, dağılmıştır. Ama burada anlıyor musunuz en doğal haliyle, en dokunulmaz haliyle kalmış bu yerler insana çok hoş duygular yaşıyor.” K6</p>
Turizm Politikaları	<ul style="list-style-type: none">✓ Vize kolaylığı✓ Strateji ve hedeflerin belirlenmesi✓ Yol haritası✓ Turizm konseyi kurulu	<p>“Kolaylaştırılmış vize sistemine geçiş turist sayısını artırdı.” K8</p> <p>“Gelecekle ilgili 2020 ve 2025 senelerine kadar olan hedefler ve stratejiler belirlenmiştir. Dünyada en çok ziyaret edilen 10 ülke arasında Azerbaycan'ın isminin olması gibi geleceğe yönelik stratejik hedeflerimiz vardır.” K10</p> <p>“Turizm konseyi kurulu oluşturuldu ve bu kurulda farklı alanlardan üyeler vardır. Artık turizmle ilişkisi olan kurumlar da bu konsey etrafında birleşti, turizmin kalkınması için önem taşıyan konularda kararların kabul edilmesi daha da hızlanmıştır. Tabii ki bir tek kurumlar değil</p>

		<p>turizm bölgelerinde yaşayan yerli halk da bu çalışmalara teşvik olunmalıdır.” K10</p> <p>“2016 yılında Azerbaycan'da turizm sektörünün gelişimine dair Yol Haritası stratejisi imzaladı. Bu strateji 10 seneye yönelik Azerbaycan'ın turizmde ulaşacağı hedeflerle ilgili planı oluşturmaktadır. Bu, Azerbaycan'ın dünyada turizm ülkelerinden biri olmasını sağlayacaktır.” K12</p>
Turizm Gelişimi	<ul style="list-style-type: none">✓ Yerel halkın dahil edilmesi✓ Özel ve kamu sektörünün yeterli desteğinin sağlanması✓ Zincir otel yatırımları✓ Kalkınma planı✓ Turist memnuniyeti✓ Turist artışı	<p>“Azerbaycan'ın turizm gelişimi de paydaş olarak yerli halk ve yerli iş adamlarının katkı sağlaması daha iyi olur. Dışarıdan birinin gelip yatırım yaparak turizm merkezlerinin oluşturulmasındansa, biz de turizmin gelişmesi için katkı sağlamalıyız.” K9</p> <p>“Azerbaycan'da şuan için turizm gelişmede olan bir alandır. Yani hızlı gelişmektedir ama bu gelişme süresinde desteye ihtiyacı vardır. Doğru gelişim için desteklenmesi gerekiyor.” K4</p> <p>“Azerbaycan'da daha çok kitle Turizm, Kongre Turizmi gelişmiştir. Bu sebeple Bakü'de daha çok zincir oteller bulunmaktadır, ama diğer şehirlerde 1-2 tane zincir oteller vardır. Şuan Azerbaycan markası oluşmuştur “QafqazHotels” otelleri olarak. Onun içerisinde de 3-4-5 yıldızlı oteller bulunmaktadır. Genel olarak 10un üzerinde otelleri mevcuttur ki hala da yeni otellerinin inşası devam etmektedir. 5 yıldızlı oteller dışında 3 yıldız standartlarına göre orta gelir seviyesine sahip misafirleri düşünerek onların da konaklaya bilmeleri için imkanlar yaratılmaktadır. Karvansaray, Gabala City 4 yıldızlı, 7 Güzel 4 yıldızlı otellerimiz de mevcuttur. İş adamları da buna göre belli faaliyetler göstermektedirler.” K5</p> <p>“2002-2005 seneleri arasında ilk proje, 2010-2014 senelerindeyse ikinci kalkınma yapılmıştır. Bunun beraberinde 3 kez devlet Bakanı tarafından Bölgeler üzere kalkınma projeleri yapılmıştır. Bölgeler üzere kalkınma planı turizmin esasını teşkil eden altyapı projelerinin hayata geçmesi; yolların yapılması, elektrik ağlarının yapılması, bölgelerin gazla temin edilmesi hayata geçirilmiştir. Bu kalkınma ile girişimcilerin turizm yönünde o bölgelere yatırımlar yapmaları sağlanmaktadır. Ekonomi Kalkınma Bakanlığı içinde olan girişimcilere yardım fonu vardır. Bu fon sayesinde girişimcilere turizm ile ilgili yapacakları işler için düşük faizlerle kredi verilmektedir.” K5</p> <p>“Bugünkü günde Azerbaycan turizmi hızlı gelişmektedir. Ben burada 8 senedir yaşıyorum ve son 2 senede gördüğüm kadar turist görmedim. Tabi ki bu işleri yapanlara başarılar dilerim ki iyi çalışma yapmışlar her yerde turist var. Benim fikrimce turizm çok hızlı gelişecektir, çünkü buraya gelip gezip gören çok fazla insanlar memnunluk ve hayranlık içinde kalıyorlar. Buraya geldiklerinde güzel, hoş bir yer olduğunu gören kişiler çevrelerinde bunu anlatıyor, konuşuyorlar. Örneğin, İsrail'den turist getiren şirketlerle konuştuğumda onlar bir sonraki seneye turların büyük bir kısmının Azerbaycan'a yöneleceğini söylüyorlar. Bunun 2-3 sene sonra pik noktada olacağını düşünüyorum.” K6</p> <p>“Azerbaycan turizm açısından gelişmektedir. Ülkeye çok fazla turist gelmeye başladı. Azerbaycan turizminin gelecekte daha gelişeceğini düşünüyorum.” K7</p>

Turizmden Beklenti	<ul style="list-style-type: none">✓ Yerel halkın turizme dahil edilmesi✓ Yerel halka istihdam✓ Yerli halkın kararlara katımının sağlanması✓ Resmi otoritelerin ilgisizliğinin azaltılması✓ Turizm paydaşlarının desteğinin artırılması✓ Kültür alışverişinin gerçekleşmesi	<p>“Turizm yerli halka çalışma imkânı sağlamalı ve yerli halkın kararlara katılabilmeli.” K8</p> <p>“Turizmin gelecekte gelişmesi yerli halkın da katkıları olmalı, bunun için yerel halkın da katılımı sağlanmalıdır.” K9</p> <p>“Fikrimce Azerbaycan turizm politikalarını değiştirmelidir. Yani programı sıfırlayarak baştan başlamazı gerekiyor. Bunun için de tabı ki belli sebepler vardır. Örneğın Gabala’ya tatil için gittiğinde normal boş bir masayı rezerve yapmak istiyorsun ama fiyatı 50 AZN’dir. Yani fiyatlar çok yüksek ve düşük düzey hayat şartları olan kişi tatil yapma imkânlarından mahrum edilemez, bu onun doğal hakkıdır. Örneğın, Dubai’de kendi milletine, yerli halka farklı uygulama yapılmaktadır.” K4</p> <p>“Turizm paydaşları derken aslında belediyelerin de burada bir rolünün olması gerekiyor ki ben hala onların ne iş yaptıklarını anlamış değilim. Ama herhangi bir etkinlik zamanı veya projelerde otellerden, akademisyenlerden, üniversitelerden destekler alınmakta ve katkıları sağlanmaktadır.” K4</p> <p>“Şu an için net bir Strateji Planı mevcut değil, ama bununla ilgili adımlar atılmaktadır. Yani Strateji Planı hazır, sadece daha onaylanmadı. İstatistiksel hedefler, öngörüler yapılmaktadır.” K5</p> <p>“Paydaşlar turizmin gelişimi için yapmaları gereken işleri yapmalı, destek olmalıdırlar.” K7</p> <p>“Kültür turizmi için turistlerin gelmesi çok iyi. Böylece turistler tarihi yerleri bizim kültürümüzü görmüş, tanımış oluyorlar. Bunun ülke için faydası çok fazla.” K8</p>
--------------------	---	--

Araştırmanın asıl amacı olan Azerbaycan’ın inanç turizmi potansiyelinin değerlendirilmesi kısmında ise katılımcılardan elde edilen bulgular tablo 3’de gösterilmiştir. Tabloya göre paydaşlar inanç turizmi potansiyeli açısından Azerbaycan’ın zengin verileri olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda bu bulguya paralel olarak katılımcılar “kiliseleri, tapınakları, sinagogları, türbeleri, mezarları ve camileri” inanç turizmi değerleri olarak göstermişlerdir. Yine paydaşlar ülkede inanç turizminin gelişimi için öncüllerin neler olduğunu ortaya koymuşlardır ki bu öncüller inanç turizminin ülkede gelişmesi açısından oldukça önemlidir. İnanç turizmi öncülleri ise hoşgörü, dinlere saygı, farklı kültürlere saygı, farklı kültürleri içinde barındıran yapı ve dini yapıları koruma olarak sıralanmıştır.

Araştırmadan elde edilen verilere göre yine Azerbaycan’da inanç turizminin gelişiminin önündeki engeller “rakip destinasyonların varlığı, bilgi eksikliği, inanç turizmine ilişkin farkındalığının oluşturulamaması, turistik ürün oluşturulamaması, iletişim eksikliği, kamu ve özel sektör arasındaki eşgüdüm eksikliği, reklam ve tanıtım eksikliği” olarak ortaya çıkmıştır. Bu engellere istinaden inanç turizmini ülkede geliştirmek için öneri olarak sunulan stratejiler ise şunlardır; araştırmalar ve projelerin yapılması, tanıtımın etkinleştirilmesi, etkinliklerin düzenlenmesi, stratejilerin belirlenme, inanç turizmi konusunda lider ülkelerden destek alınması, diğer dinlerin özel günlerini kutlama etkinlikleri gerçekleştirme, kültür turlarına inanç turizmi merkezlerinin dahil edilmesi, helal turizmi ve otel konseptlerini geliştirme, helal sertifikasyonu artırma, nostalji turizmi konseptlerini geliştirme.

Tablo 3.Azerbaycan'da İnanç Turizmi Değerlendirmeleri

İnanç Turizmi Potansiyeli	✓ Zengin inanç turizmi değerleri	<p>“Bilmenizi isterim ki bir Hıristiyan turist ben Azerbaycan'a sırf herhangi bir Kiliseni ziyaret etmek için gidiyorum demiyor. Sadece ek bir gezi için veya dua etmek için gelmiş bulunuyor. Yani şimdiye kadar İslam'la veya Hıristiyanlıkla ilgili buraya Hacıların gelme durumu olmadı. Yani ziyaret edilebilecek yerler kiliselerdir, ama Almanya'da oturan bir Hıristiyan için gelip Kiliseleri gezmek ne derecede ilgi çekici olabilir.” K10</p> <p>“Azerbaycan'ın İnanç Turizmi açısından geleceğinin olduğunu düşünüyorum.” K3</p> <p>“İnanç turizmi olarak ziyarete gelenler daha çok İran'dan, Irak'tan vardır. Daha çok Şii olan ülkelerden geliyorlar, iç turizmden yerli turistler de dini alanların ziyareti için gelmektedirler.” K5</p>
İnanç Turizmi Değerleri	✓ Kiliseler ✓ Tapınaklar ✓ Sinagoglar ✓ Türbeler ✓ Nuh Mezarı ✓ Camiler	<p>“Ganja tarafında İmamzade, Bakü'de Bibiheybet Camisi, Şüvelan'da Ateşgah Tapınağı, Merdekan'da bir çok ziyaretgahlar vardır.” K8</p> <p>“Azerbaycan'da eski tarihe dayanan binalar, kaleler, abideler ve tapınaklar vardır. Azerbaycan dinler diyarındır, bu da Ateşgah Tapınağının olmasından ileri gelmektedir. Daha sonra Ali Ayağı, Beş Parmak, Belli dağlarda tapınaklarda izler bulunmuştur ki şuan da yerli halk buna inanıyor, tapınıyor. Azerbaycan'ın İnanç Turizmi potansiyeli var ve İslam ülkelerini cezp edecek, ilgi uyandıracak yerler, tapınaklar mevcuttur. Çok daha eski döneme ait mezarlar vardır ki baş taşları hayvan sembolleri olarak yapılmıştır. Bu da o devirdeki insanların inançlarını gösteriyor. Azerbaycan'da Arnavutluk döneminde İslam dini ile birlikte Hıristiyanlığı da yaymaya çalışsalar da pek başarılı olamamışlar. Ama o döneme ait Kiliseler, Hıristiyanlıkla ilgili tapınaklar mevcuttur. Hıristiyanlığın en eski binalarından biri Şeki şehrinin Kiş köyündedir. Bu İslam'dan önce Hıristiyanlık döneminde inşa edilmiş binalardandır. Başka şehirlerde de bir çok Kiliseler mevcuttur. Müslümanlığı gösteren eski tarihe dayalı abideler, mezarlıklar var. Müslümanların ziyaret edebileceği yerlerden Camiler, Beş Parmak Dağı, Baba Dağı vardır. Bazı mezarlar vardır ki Müslüman olmayan ülkelerden bile oraları ziyaret etmek için gelenler vardır. Bu mezarlar Azizlerin, Peygamber evlatlarının mezarlarıdır. Guba'nın Kınalık Köyünde Yahudilerin ziyaret edebileceği yerler vardır. Çünkü eskiden bu yerlerde Dağ Yahudiler yaşamışlar.” K9</p> <p>“Azerbaycan'da daha çok Müslümanlar olduğu için genelde İslam eserleri çoğunluktadır. İslam'la ilgili tarihi binalar, camiler daha fazladır. Hıristiyanlıkla ilgili tabi ki kiliseler, tarihi binalar var. Yahudiler de aynı şekilde normal turistik gezi için geliyorlar. Onlar Kuzey tarafında yaşayan Dağ Yahudilerini ve orada ecdatlarının yaşadığı yerleri ziyaret etmek için geliyorlar. Zerdüştlikle ilgili tapınaklarımız mevcuttur.” K10</p> <p>“Genel olarak Müslüman ülkesi olduğu için Camiler bulunmaktadır. Yahudiler için Sinagoglar mevcuttur.” K11</p> <p>“İnanç turizmi ile ilgili yerli halkın inançlarını karşılayan destinasyonlarımız çoktur. Ama yabancı turistlerin taleplerini karşılamak için aynı şeyi söyleyemem. Yerli turistler için pirlar, camiler, evliyalar, inanç yerleri vardır ki tur acentaları olmadan kendileri gitmektedirler. Bu yerlerden Ganca ve Nahçıvan'da İmamzade, Beylegan'da</p>

	<p>Celziz Peygamber vb. inanç yerleri vardır. Hıristiyanlar için Kiliseler dışında farklı bir inanç yerleri yoktur. Alman Kirhası var ki eskiden yaşadıkları arazilerde inşa edilmiştir. Çağımızın başında Hıristiyan dini kabul edildikten sonra Azerbaycan topraklarında Almanlar Hıristiyanlığı kabul ederek burada yaşamışlar ve onlardan kalan izler şuan da olduğu gibi saklanmakta ve restore edilmektedir. Bunlardan Şeki'nin Kiş köyündeki Alman Kilisesi turizm ürünü olarak kullanılmaktadır. Orada belli araştırmalar yapılarak restore edilmiş ve turistlere sunulmaktadır." K12</p> <p>"Nahçıvan'da Behruz Kengerli diye bir ressamın ev müzesinde Nuh'un gemisinin resmi var. Söylenenlere göre Nahçıvan'ın Araz çayı sahiline yakın bir yerinde mezarlık var ve burada geçen asırda Nuh'un mezarı dedikleri bir mezar varmış. Yani öten asırlarda Nuh'un mezarı olarak biliniyor. Maalesef bunu doğru değerlendiremedik, dünyaya tanıtamadık. Bir abide yapılmış ama dünya çapında tanınmıyor. Yahudiler için sinagoglar mevcuttur ki Bakü'de ve Guba'nın Kırmızı kasaba denilen alanında toplu olarak yaşayan Dağ Yahudileri için inşa edilen sinagoglar vardır. Yurtdışından gelen Yahudiler Azerbaycan'a geldiklerinde mutlaka bu yerleri ziyaret ediyorlar. Surahani ilçesinde Ateşgah vardır." K12</p> <p>"İnanç turizmi ile ilgili Beşparmak, İmamzade, Nardaran piri, Şamahı'da pirlere ve farklı başka ibadet yerleri vardır. Camilerden Bibiheybet camisine gidenler çok fazla hatta turistler bile geliyor. Gence'de İmamzade çok güzel bir yerdir. Yeni Pir, Nardaran Piri, Bibiheybet, Mir Mövsüm Ağa Mezarlığı gibi yerler mevcuttur. Guba'da, Bakü'nün merkezinde Sinagoglar vardır. Sinagoglara daha çok Dağ Yahudileri geliyorlar." K13</p> <p>"İnanç turizmine Ateşgah Tapınağı'nı örnek vere bilirim; Kültür turizmi olarak, İçeri Şehir, Bakü'nün belli sokakları eski tarihe dayanmaktadır, Şirvan Şahlar Sarayı, Kervansaray, Gobustan Kaya Abidelerini örnek göstere bilirim. Soykırım ile ilgili olan Guba Mezarlığı vardır ki orayı ziyarete gelenler çoktur. Bu da bizim tarihi bir kültür mirasımızdır." K4</p> <p>"Dini açıdan ülkemizde ayırım yapılmamaktadır. Bu ülkede yaşayan dinini, ırkı fark etmez her kes ülkenin yasalarına göre ayrımcılık yapamaz. Hıristiyanların gidebileceği yerler olarak kiliseler vardır ki birçok ilçelerde bu mevcuttur. Yani Hıristiyanlar için gereken imkânların sağlandığını düşünüyorum." K4</p> <p>"Bizde Türkiye'den farklı olarak her adımda cami yoktur ama buna bakmayarak tabii ki Müslüman sayısı fazla olduğu için Camiler de yeteri kadar vardır. Örnek olarak; Hüseyiniye, Taze Pir, Meşedi Dadaş, Haydar camisini söyleye bilirim. Onu da belirtmek isterim ki Haydar Camisi Kafkas'da bulunan en büyük camidir." K4</p> <p>"Azerbaycan'da İmamın kızlarının mezarları vardır ki onları ziyaret için gelenler oluyor. Burada İmamların kızlarının kabirleri vardır, Bibiheybet ve Nardaran'da. Bu sebepten buraya çok ziyaretçiler geliyor." K5</p> <p>"Tarihten belli olduğu gibi 17-18ci asırlarda Almanlar bu yerlerden sürgün edilmişler. Hıristiyanlık dönemlerinde onlar için yapılmış Göygöl, Şemkir ve Bakü şehrinde Lütreyan Kiliseleri vardır. Bu Kiliselerin tarihi 150-200 yıldan fazladır ve Almanlar Azerbaycan'a geldiklerinde bu Kiliseleri ziyaret ediyorlar. Onların ata yurtları olan,</p>
--	--

		<p>önceleri ismi Helendorf olarak bilinen Şemkir'e gelerek tapınakları, Kiliseni ziyaret ediyorlar. O dönemden olan Kilise ve Tapınaklar hala korunup saklanılıyor." K5</p> <p>"Guba hanlığı döneminde ise dağ Yahudileri toplu şekilde Guba'da yaşıyordular, şimdi orası Kırmızı Kasaba olarak adlanıyor. Guba ve Bakü'de Dağ Yahudileri için dini tapınak ve sinagoglar yapılmıştı. Bu yerler onların hem tarihi binalar hem de inanç yerleridir. Yahudilerle ilgili bazı projelerimiz var. Bunlardan biri "Yahudi İzleri" projesidir, bunlarla ilgili çalışmalar yapılmaktadır." K5</p> <p>"Sufiler de burada yaşamışlar, eskiden Şamahı Başkent olduğu için orada yaşamışlar, kendi bilimlerini orada yaygınlaştırmışlar. Diri Baba türbesi ve daha bir çok türbeleri, inanç yerleri mevcuttur ki orada Sufi alimlerinin mezarları vardır. Zerdüştlükle ilgili Surahani'da Ateşgah Tapınağı gibi inanç yerleri mevcuttur ki buraya şimdiki zamanda bile inançlı kişiler ziyaret için gelmektedirler. Bazı Zerdüştlükle ilgilenen, inançları olan kişiler Hindistan'dan, İran'dan bu yerleri ziyaret etmek için geliyorlar." K5</p> <p>"Şamahı'da büyük cami vardır ki şu an da faaliyet göstermektedir, Hilafet zamanından kalan Kafkas'ın en eski Camisidir. Hilafet VII asırda Azerbaycan'a geldiklerinde burada ilk bu Camini yaptırmışlardı. Daha sonra 1918 yılında Cami Şamahı soykırımı zamanı Ermeniler tarafından yakılmıştır. Soykırımında insanları bu camiye toplayarak Cami ile birlikte insanları da yakmışlardı. Sovyetler döneminde çok bakımsız duruma gelmişti ve başka maksatlarla kullanılıyordu. Daha sonra Cumhurbaşkanımızın kararı ile eski kalıntılar değiştirilmeden Cami yeniden restore edilmiştir. Tekrardan Cami olarak faaliyete göstermektedir." K5</p> <p>"Kasılbadada mezarlıklar var ve mezarlıkta azizlerin mezarı bulunmaktadır. Sinagoglar, Yahudi okulu da mevcuttur." K6</p> <p>"Hıristiyanlar için Kiliseler vardır orada ibadetlerini yapıyorlar. Yahudiler için Sinagoglar vardır ve bunun dışında bir de Guba'ya gidiliyor." K7</p>
İnanç Turizmi Öncülleri	<ul style="list-style-type: none">✓ Hoşgörü✓ Dinlere saygı✓ Farklı kültürlere saygı✓ Farklı kültürleri içinde barındıran yapı✓ Dini yapıları koruma	<p>"Hıristiyanların ziyaret ede bilecekleri pek bir yer bilmiyorum, sadece buraya yakın olan kilise var. Oraya gittiklerini biliyorum. Dini açıdan bizim ülke hoşgörülü bir ülkedir, tüm dinlere bizim ülkede saygı vardır. Herkese saygı duyan, sakin bir ülkedir Azerbaycan. Burada farklı dine, ırka sahip insanlar kendilerini çok rahat hissediyorlar." K8</p> <p>"Azerbaycan hoşgörülü bir ülke olduğu için farklı dinler gelişmiştir. Azerbaycan'da sadece İslam'la ilgili değil, farklı dine, dile, ırka mensup halkların da inanç yerleri vardır ki bu hep eskiden de mevcuttu şimdi de mevcut. Onlar ibadetlerini, bayramlarını, dinlerine ait etkinliklerini çok rahat bir şekilde yapıyorlar ve bunun için hiçbir engelleri yok. Yani en eski dönemlerden hangi dine ait tapınak, abide, bina mevcut olmuştu aynı şekilde yıkılmadan, değiştirilmeden o şekilde de kalmaktadır." K9</p> <p>"Azerbaycan devleti olarak, herhangi bir ayrımcılıklar yapmaksızın çok hoşgörülü devlet ve insanlarız. Ülke olarak dinlere, ırklara karşı hoşgörülü bir milletiz. Tüm dinlere ve bu dinlerin mevcut yerlerine devlet tarafından dikkat ve özen gösteriliyor ve hatta maddi destek de yapılmaktadır. Hatta birkaç gün önce Mehriban Aliyeva</p>

		Rusya'nın Provaslav Kilisesine 2. Hıristiyan Melek Mükafatını takdim etti; Bakü'de dini destinasyonlara ilgi ve saygı gösterilir. Olip ve 28 Mayıs metrosu yakınlarında kiliseler vardır ki, devlet çok güzel bir şekilde restore ederek korunmaktadır." K13
İnanç Turizmi Engelleri	<ul style="list-style-type: none">✓ Rakip destinasyonların varlığı✓ Bilgi eksikliği✓ İnanç turizmine ilişkin farkındalığın oluşturulamaması✓ Turistik ürün oluşturulmaması✓ İletişim eksikliği✓ Kamu ve özel sektör arasındaki eşgüdüm eksikliği✓ Reklam ve tanıtım eksikliği	<p>"İslam eserleri çok fazla ama ben düşünmüyorum ki burada ülkemiz bu kesimde üzerinde olumlu bir pazarlama sağlamakta başarılı olabileceğine. Çünkü İslam dinin önemli destinasyonları, İran'da, Irak'ta, Seudia Arabistan'dadır. Artık bir adet halini almış ziyaret alışkanlıkları oluşmuştur ki bu dini destinasyonlarına yönelmişler." K10</p> <p>"İnanç turizmi ile ilgili bir bilgin yok, bir fikir bildiremem." K8</p> <p>"Dini etkinliklerin yapılması için esas ülkenin imamının destek vermesi bir şeyler yapması gerekiyor. Bu da Turizm bakanlığı ve diğer kurumlara karşılıklı şekilde yürütülmelidir. Açıkçası her etkinlikten, her toplantıdan herkesin haberi olmuyor. Televizyon veya sosyal ortamda, internette böyle bir haberlerle hiç karşılaşmadım." K4</p> <p>"Aslında bazı dini yerlerin ziyaret edilmesi bazı tur acenteleri veya işletmeleri tarafından turizm olarak değil bir iş, ticaret amacı olarak görülmektedir." K4</p> <p>"Turizm Bakanlığının İnanç turizminin ülke vatandaşları tarafından bilinmesi ve tanınması açısından herhangi bir şey yapıldığını görmedim." K4</p> <p>"Tur operatörlerinin Azerbaycan'ın inanç turizmine yönelik turlara ilişkin bilgiye rastlamadım." K4</p> <p>"Azerbaycan'da inanç turizmi ile ilgili bilgi sahibi değilim." K6</p> <p>"Azerbaycan'da inanç turizmi için kullanılan stratejilerden bilgin yok." K7</p> <p>"Azerbaycan Devleti tarafından belki bir şeyler yapılıyordur ama bizim tarafımızdan buraya ilgi çekmek, birilerinin dikkatini çekmek için özellikle bir şeyler yapılmıyor. Bayramlarda misafirler geldiğinde etkinlikler yapıyoruz ve başka insanları da bu bayramların nasıl yapıldığını görmeleri için davet ediyor, topluyoruz. Nasıl yapıldığı, nasıl olduğu ve nasıl eğlenceli olduğunu kendi gözleri ile görmelerini sağlıyoruz." K7</p> <p>"Ben Azerbaycan'da İnanç Turizmi ile ilgili bir şeyler yapıldığını hiç duymadım." K7</p> <p>"Azerbaycan'da inanç turizmi ile ilgili seminerler, bilgilendirmeler yapılıyorsa da bu konuda bilgi sahibi değilim, hiç duymadım da." K7</p> <p>"Hacılar veya din insanları için çekiciliği olan sembolik bir ürünlerimiz var ve turistler bunun için gelecektir. Ancak inanç Turizmi pazarına net olarak suna bileceğimiz bir ürünümüz bulunmamaktadır. Yani şimdilik bu ürünü sunabiliriz diyebileceğimiz bir destinasyonumuz bulunmamaktadır." K10</p>
İnanç Turizmini Geliştirme Stratejileri	<ul style="list-style-type: none">✓ Araştırmalar ve projeler✓ Tanıtım✓ Etkinlik düzenleme✓ Strateji belirleme✓ Lider ülkelerden destek✓ Diğer dinlerin özel günlerini kutlama	<p>"İnsanların, buraya gelip belli dini bayramlarını, etkinliklerini serbest bir şekilde yapabilme imkânları vardır. Etkinlikler düzenlenebilir." K8</p> <p>"İnanç turizminin öne çıkması için daha destek gösterilmesi, stratejiler üzerinde çalışılması gerekiyor. Bununla ilgili başka ülkelerden yardım alınabilir." K9</p> <p>"İnanç turizmi için bütçe ayrılmalı ve araştırmalar yapılmalıdır. Dini etkinliklerle ilgili Azerbaycanlıların İslam'la ilgili yaptıkları etkinlikleri anlatmak isterim; Aşure</p>

	<ul style="list-style-type: none">✓ Kültür turlarına inanç turizmi merkezlerinin dahiledilmesi✓ Helal turizmi konsepti✓ Helal otel konsepti✓ Helal sertifikasyon✓ Nostalji turizmi konsepti	<p>günü, İmamların musibetleri ile ilgili, Ramazan bayramı, Kurban bayramı yapılmaktadır. Diğer dinlerden Hıristiyanlar ve Yahudilerin Paska bayramları yapılıyor. Hatta Cumhurbaşkanımız nasıl ki her bayramda Müslümanların bayramını kutluyorsa, diğer din insanların da bayramlarını televizyon vasıtasıyla kutlamaktadır. Bu da Azerbaycan'ın gerçekten hoşgörülü bir ülke olduğunu, hümanist, sulhsever bir ülke olduğunu gösteren bariz bir örneğidir.” K9</p> <p>“İnanç turizmi eserlerimiz kültür programları içerisinde turistler için böyle bir geziler düzenlenebilir.” K10</p> <p>“Artık biliyorsunuz Helal Turizm kavramı gelişmektedir ve biz Müslüman turistler için buna yönelik geziler ve konaklama imkanları sağlamaktayız. Son zamanlarda dolayı onlara yönelik Helal Turizme dayanan otellerin düzenlenmesine ve bununla ilgili sertifikaların alınmasının sağlanmasına destek oluyoruz.” K10</p> <p>“Yahudiler şekilde normal turistik gezi için geliyorlar. Onlar Kuzey tarafında yaşayan Dağ Yahudilerini ve orada ecdatlarının yaşadığı yerleri ziyaret etmek için geliyorlar. Nostalji turizmi amacı ile gelmiş bulunuyorlar.” K10</p> <p>“Belli dini bayramlar yapılıyor ve turistler de bazen bu bayramları izlemek için geliyor. Daha fazla tanıtılmalı, turistlerin daha çok dini yerleri görmeleri için geziler düzenlenmelidir.” K11</p> <p>“Tahmini 2010 senesinde Nahçıvan şehrinde İslam dini ile ilgili kongre yapılmıştı. Aynı zamanda araştırmalar Fransa, Portekiz tecrübelerini göz önüne almaktadır. Türkiye'nin Efes'deki Meryem ana evi ile ilgili tecrübelerden de yararlanılmaktadır.” K12</p> <p>“İnanç Turizmi konusu ile ilgili yüksek lisans tezi hazırlayan öğrencimiz var. Konu Kuzey bölgesindeki inançlarla ilgilidir. Ders olarak inanç turizmi doktora ve yüksek lisans derslerinde anlatılıyor.” K12</p> <p>“İnanç turizmi ile ilgili birkaç oteller helal turizm sistemine yönelik adımlar atmaktadırlar. Arap, Katar ve İran turistleri için belli konseptler yapılmaktadır. Örneğin, Şeki'de av turizmi için gelen Katar turistlerin odası için özel hazırlıklar yaptık; odalara seccade, Kuran koyuldu ve kible istikametinde odalar verildi.” K13</p> <p>“İnanç Turizmi dünyada bilinmektedir, ama Azerbaycan'da buna özel çalışmalar mevcut değildir. Sovyet döneminden İnanç Turizmi ismi turizm çeşidi olarak uluslararası terim olarak bilinmektedir. Ancak bizde İnanç Turizmi ülkemizden insanların dini destinasyonları ziyarete etmeleri olarak mevcuttur. Etkinlikler turistik ürünler olarak sunulmalıdır. Tur operatörleri ve acenteler tarafından inanç turları programları hazırlanmalı, rehberler eğitilmelidir.” K13</p> <p>“Benim fikrimce İnanç Turizmi ile ilgili Ateşgah-Zerdüştlükle ilgili, Nardaran ve Bibiheybet'deki pirlar, Gence'de İmamzade, Şamahı'de Yedi Gümbez, Diri Baba tapınakları daha çok ziyaretçi çekiciliği olan destinasyonlardır. Bu İnanç destinasyonlarını inanç turistlerini çekmek için kullanmak daha elverişli olabilir. Arıca Alman yerleşimleri turizm otobüsü projemiz var. Yahudi yerleşimleri ile ilgili yeni projemiz var.” K5</p>
--	---	---

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

İnanç turizmi son yıllarda ivme kazanan bir turizm çeşididir. İnanç turizmi faaliyetlerinin yapılacağı destinasyonlardan biri de Azerbaycan Cumhuriyetidir. Bu bağlamda bu çalışmada oldukça geniş bir turizm arzı potansiyeline sahip olan Azerbaycan Cumhuriyetinin turizmi ve uzantısında inanç turizmi potansiyeli paydaşların gözünden değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda yapılan betimleyici analiz sonuçlarının başlıca bulgularına göre şu sonuç ve öneriler sunulabilir.

Araştırmanın ortaya koyduğu en önemli bulgu Azerbaycan Cumhuriyetinin taşıdığı birçok olumlu özelliklerin gerek turizmden gerekse inanç turizminden yararlanmayı gerekli kılması yönündedir. Özellikle taşıdığı turizm çekicilikleri, ülkenin bir turizm destinasyonu olarak büyük bir potansiyel olma yolunda ilerlediğini, paydaşların turizmin önemini ve turizm çekiciliklerinin farkında olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular bağlamında ülke ikliminden kültürel zenginliklerine kadar çok çeşitli turizm türlerine kapı açan önemli bir turizm potansiyeli taşımaktadır. Her ne kadar turist rakamları Türkiye gibi ülkelerle kıyaslandığında düşük de kalsa geniş bir coğrafyadan ziyaretçi profili çekmektedir. Yine Azerbaycan Cumhuriyeti de turist sayılarını artırmak için vize kolaylığı, turizm konseyinin oluşturulması, turizm yol haritası çizilmesi, stratejilerin belirlenmesi gibi turizm politikalarının hayata geçirildiği ortaya çıkmıştır. Azerbaycan'ın bu bağlamda turizm politikaları ayrı bir çalışmada detaylı olarak incelenebilir. Araştırma bulgularında ortaya çıkan en önemli bulgulardan birisi Azerbaycan turizminde yerel toplulukların turizme ve kararlara katılımı konusunda beklentilerin olduğu konusudur.

Araştırmanın temel amacı olan ülkenin inanç turizmi potansiyeline yönelik bulgular, incelendiğinde ise ülkenin sahip olduğu çok çeşitli dini yapılar ile ülkenin inanç turizminden önemli avantajlar elde edebileceğini göstermektedir. Paydaşlardan elde edilen bulgular Azerbaycan Cumhuriyetinin kültürel zenginlikleri ve din çeşitliliği yaratan dokusu ile inanç turizminde büyük bir üstünlük sağlayabileceğini göstermektedir. Ülkede çok sayıda sinagog, kiliseler, camiler, türbeler ve mezarlar bulunmaktadır. Araştırmada ortaya çıkan en önemli bulgulardan bir diğeri ise paydaşların düşünce yapısıyla ortaya çıkan inanç turizmi öncülleridir. Bir ülkede inanç turizminin geliştirilebilmesi için o ülkede dinlere karşı hoşgörü ve saygı, farklı kültürlere saygı, farklı kültür yapılarının var olması ve dini yapıların korunması beklenmektedir. Ancak araştırma bulguları; Azerbaycan Cumhuriyetinin inanç turizmi açısından büyük bir potansiyel barındırdığını ancak bu alanda yeterince farkındalık ve tanıtım yapılmadığından henüz ülkeye görünür bir şekilde katkı sağlayacak seviyede olmadığını göstermiştir. Bu durum bu araştırmadan elde edilen en önemli bulgudur. Bununla birlikte elde edilen sonuçlar ülkede genel turizm faaliyetlerinin de arzu edilen seviyeye ulaşmadığını göstermektedir. Bu durum ülkenin inanç turizminin gelişmesinde de bir dezavantaj oluşturmaktadır. Yine paydaşların gözünde inanç turizmiyle ilgili var olduğu düşünülen engeller araştırmanın en önemli bulgusu olan inanç turizmi konusunda farkındalığın olması durumunu tetiklemektedir. İnanç turizmi konusunda rakip destinasyonların varlığının Azerbaycan için bir engel olarak görüldüğü, bunun yanı sıra inanç turizmi konusunda turistik ürünlerin oluşturulamaması, kamu ve özel sektör arasında eşgüdüm eksikliği olduğu ve en önemlisi de reklam ve tanıtımların yetersiz olması diğer önemli engellerdir.

Öneriler bağlamında özellikle yerel yönetim, turizm ve inanç turizmi konusunda etkili bir bilinçlendirme faaliyeti içerisinde olmalıdır. Yerel yöneticiler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının turizmi desteklemesinin yanında, üniversitelerinde turizme destek sağlaması gerekmektedir. Bu bağlamda gerek kamu gerekse özel sektör arasında koordinasyon eksikliği giderilerek daha stratejik planlamalar yapılması gerekmektedir. Ayrıca turist rakamları göz önünde bulundurulduğunda ülke turizmi ve inanç turizmi konusunda tanıtım faaliyetlerinin

artırılması gerekmektedir. Bulgulardan da görüldüğü üzere Azerbaycan Cumhuriyetinin doğal ve kültürel çekicilikleri başta olmak üzere alternatif turizm türlerine uygunluğu ve birçok turizm türünü gerçekleştirme olanağının bulunması ülkenin turizm potansiyelinin etkin tanıtım programlarıyla sürdürülmesi gerekir. İnanç turizmi bağlamında uğrak yerlerinin turizm etkinliklerinin içinde günübirlik olmaktan çıkarılması öncelikli olmalıdır. Zira ülke inanç turizmi açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Söz konusu potansiyelin değerlendirilerek aktif hale getirilmesi gerekir. Bu süreç içerisinde inanç turizme yönelik organizasyonlar geliştirilmeli ve turistik ürünler yani tur paketleri planlanmalı ve pazarlanmalıdır. Bu bağlamda ülkede var olan zengin dini yerler inanç turizmi alanında değerlendirilmeli ve turizm açısından dikkate alınmalıdır.

İnanç turizminin geliştirilmesinde kamu ve özel sektörün girişimleri son derece önemlidir. Bunun için kamu ve özel girişimcilerin eşgüdüm içinde planlı ve programlı kararları alması ve stratejiler belirlemesi önemlidir. Aynı zamanda ülkede bulunan değerlerin tanıtımının yapılması bu kapsamda etkinlikler, festivaller düzenlenmesi yerel ekonomiye büyük katkı sağlayacaktır. Böylece inanç turizmi değerlerinin ziyaretleri kültür turlarının içinde rastgele eklenmiş tur noktaları olmaktan çıkacaktır. Çalışmanın en önemli önerisi, bu kadar zengin değerlere sahip bir ülkede inanç turizmi planlaması turist rakamlarını artırmak için bir araç olarak kullanılmalıdır. İnanç turizmi başarılı uluslararası deneyimlerden (Roma, Floransa, Venedik vb.) öğrenme yoluna gidilmelidir. İnanç turizmi açısından zengin olan potansiyelin ve kültürel değerlerin hayata geçirilmesi için yerel idare ve kurumlar tarafından çeşitli yatırımların yapılması, broşürlerin basılması, tanıtım filmleri ve reklamların, görsel basın yoluyla çeşitli tanıtımların yapılması, belirli günlerde festivallerin ve çeşitli etkinliklerin düzenlenmesi son derece önemlidir. Bu bağlamda ülkede inanç turizmi yapılan destinasyonların rotaları çıkarılıp, turistik ürünlere dönüştürülmelidir. Rotalandırma çalışmalarında ise başta üniversitelere ve turizm yönetimi bağlamında kurum ve kuruluşlara büyük sorumluluklar düşmektedir. Ülke deki inanç turizmi değerlerinin bir başka akademik çalışma ile incelenmesi ve bir inanç turizmi envanterinin çıkarılması gelecek çalışmalara öneri olarak sunulabilir. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da kısıtlar bulunmaktadır. Bu çalışmanın en önemli kısıtlı görüşülen paydaşların sayısıdır. Öncül bir durum değerlendirme çalışması olan bu akademik çalışmadan elde edilen bulguların genellenebilmesi için ulaşılan paydaş sayısının artırılması ve bulguların sonraki çalışmalarda nicel araştırmalar ile de desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alakbarova, A., 2012, Azerbaycan'ın Güney Bölgesinin (Lenkeran Bölgesi) Turizm Arz Olanakları ve Halkın Turizme Bakış Açısı, Tez (Doktora), Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Başkale, H., 2016), Nitel Araştırmalarda Geçerlik, Güvenirlik ve Örneklem Büyüklüğünün Belirlenmesi, DEUHFED, 9(1), 23-28.
- Collins-Kreiner, N., 2010, Researching Pilgrimage: Continuity and Transformations, Annals of Tourism Research, 37(2), 440-456.
- Eade, J., 1992), Pilgrimage and Tourism at Lourdes, France, Annals of Tourism Research, 19, 18-32.
- Horner, S. ve Swarbrooke, J., 1999, Consumer Behaviour in Tourism, Routledge.
- Griffiths, M., 2011, Those Who Come to Pray and Those Who Come to Look: Interactions Between Visitors and Congregations, Journal of Heritage Tourism, 6(1), 63-72.
- Güneri, B., 2018, Mutfak eğitimi Alan Öğrencilerin Mesleki Yeterliliklerinin Akran Destekli Öğrenme Modellerinden Akran Öğretimi İle Gerçekleştirilmesi, Tezi (Doktora), Akdeniz Üniversitesi.
- Güzel, F. Ö., 2010, Turistik Ürün Çeşitlendirmesi Kapsamında Yeni Bir Dinamik: İnanç Turizmi, Vizyoner Dergisi, 2(2), 87-100.
- Karaman, S. ve Usta, K., 2006, İnanç Turizmi Açısından İznik ve Bir Uygulama Çalışması, III. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi. 20-22 Nisan Balıkesir, 473-489.
- Kelly, G. A., 1982, Faith, Freedom, and Disenchantment: Politics and the American Religious Consciousness, Daedalus, 127-148.
- Kotecha, H., 2006, Islamic and Ethnic Identities in Azerbaijan: Emerging Trends And Tensions, OSCE Office in Baku, Baku.
- Levin, S., 1979, Understanding Religious Behavior, Journal of Religion and Health, 18(1), 8-20.
- Mammadov, C. ve Rahimov, S., 2009, Turizmde ve İlgili Ögelerde Kullanılan Açık Terimler Sözlüğü ve Kavramları, Ganun Yayınevi, Bakü.
- Mattila, A. S., Apostolopoulos, Y., Sonmez, S., Yu, L. ve Sasidharan, V., 2001, The Impact of Gender and Religion on College Students' Spring Break Behavior, Journal of Travel Research, 40(2), 193-200.
- Nolan, M. L. ve Nolan, S., 1992, Religious Sites As Tourism Attractions in Europe, Annals of Tourism Research, 19(1), 68-78.
- Poria, Y., Butler, R. ve Airey, D., 2003, The Core of Heritage Tourism, Annals of Tourism Research, 30(1), 238-254.
- Rinschede, G., 1992), Forms of Tourism, Annals of Tourism Research, 19, 5-67.
- Shackley, M., 2002, Space, Sanctity and Service; The English Cathedral as Heterotopias, International Journal of Tourism Research, 4(5), 345-352.
- Smith, V. L., 1992, Introduction: The Quest in Guest, Annals of Tourism Research, 19, 1-17.
- Tala, M. L. ve Padurean, A. M., 2008, Dimensions of Religious Tourism, Amfiteatru Economic, 242-253.

- Timothy, D. J. ve Olsen, D. H., 2006, Tourism and religious journeys, In *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, 17-38.
- Thoma, D., Henning, C. ve Schmid, H. B. (Ed.), 2014, *Social Capital, Social Identities: From Ownership to Belonging*, Walter de Gruyter Gmb H&Co KG.
- Turner, V., 1973, The Center Out There: Pilgrim's Goal, *History of Religions*, 12(3), 191-230.
- Turner, V., Turner, V. W. ve Turner, E., 2011, *Image and Pilgrimage in Christian Culture*, Columbia: Columbia University Press.
- Ok, A. ve Erdoğan, M., 2010, Prospective Teachers' Perceptions on Different Aspects of Portfolio: *Asia Pacific Education Review*, 11(3), 301-310.
- Olsen, D. H. ve Timothy, D. J., 2006, Tourism and Religious Journeys, *Tourism, Religion and Spiritual Journeys*, 1-21.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H., 2016, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- <http://azpromo.az/3/en/165#.V17Jo3bhDIU>, Azerbaycan'da din, (Erişim Tarihi: 12.09.2017).
- <http://kabar.kg>, Azerbaycan'da dini yerlerin sayısı (Erişim Tarihi: 20.03.2018).
- <http://mct.gov.az/az/turizm-statistikasi>, AKTB., Senelere göre gelen turist sayısı. (Erişim Tarihi: 07.04.2018).